

ЦЯЛОСТЕН УНИВЕРСИТЕТСКИ ПОДХОД – КЛЮЧОВ ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА УНИВЕРСИТЕТИ ЗА ПРОМОЦИЯ НА ЗДРАВЕ

Петя Бончева¹, Клара Докова²

¹Катедра „Социална медицина и организация на здравеопазването“, МУ „Проф. д.р. Параскев Стоянов“ – Варна, e-mail: boncheva.petia@gmail.com

²Катедра „Социална медицина и организация на здравеопазването“, МУ „Проф. д.р. Параскев Стоянов“ – Варна, e-mail: klaradokova@gmail.com

Резюме: Университетите предлагат добри възможности и среда за промоция на здраве. Британската мрежа на университети за промоция на здраве предлага „цялостен университетски подход“ към здраве, разработен от проф. Марк Дорис, който цели да улесни практическото приложение на принципите за промоция на здраве и изграждане на единно, общо виждане как здравето да бъде вградено в университетска среда. Целта на настоящата публикация е да разгледа и запознае българската академична общност със същността на „цялостния университетски подход“. Материал и методи: Проведено е търсене на литературни източници с ключови думи: „цялостен университетски подход“, „университети за промоция на здраве“, „промоция на здраве“ и „модел на Дорис“ в следните бази данни PubMed, Science direct, Scopus. Прегледани са уебсайтове на национални и международни мрежи на университети за промоция на здраве в Google и Google scholar. Резултати и изводи: Селектирани и анализирани са шест източника, съобразно критериите: публикувани между 1995 и 2020 г.; пълнотекстов достъп на английски език; насочени към укрепване на здравето на цялата университетска общност; анализиращи модела, предложен от проф. Марк Дорис. Те се отнасят както до същността на подхода, така и до практическия опит на университетите от неговото прилагане. Концепцията за цялостен университетски подход насочва процесите в етапите на внедряване и е ключова за устойчивото осъществяване на инициативата. Основните предизвикателства в прилагане на подхода са свързани с: ангажираността и вграждането на здравето в университетите, адаптацията на подхода към културната среда, ограничение на ресурсите и холистично разбиране за здравето.

Ключови думи: цялостен университетски подход, университети за промоция на здраве, места за промоция на здраве

A WHOLE UNIVERSITY APPROACH – KEY TO BUILDING HEALTH PROMOTING UNIVERSITIES

Petya Boncheva¹, Klara Dokova²

¹Department of social medicine and health care organization, Medical University “Prof. Dr. Paraskev Stoyanov” – Varna, e-mail: boncheva.petia@gmail.com

²Department of social medicine and health care organization, Medical University “Prof. Dr. Paraskev Stoyanov” – Varna, e-mail: klaradokova@gmail.com

Abstract: Universities offer good possibilities and environment for health promotion. The British Network of Healthy Universities provides a "whole university approach" for health promotion developed by prof. Mark Doris aiming at simplifying the practical application of the health promoting principles and the development of a unified understanding how health

can be embedded in all university policies and culture. The aim of this publication is to examine and acquaint the Bulgarian academic community with the "Whole University Approach" to health promotion. Material and methods: We searched for literature with the keywords: "whole university approach", "health promoting universities", "health promotion" and "Dooris" in the following databases PubMed, Science direct, Scopus. We browsed websites of national and international networks of health promoting universities in Google and Google scholar. Results and conclusions: Six literature sources were selected and analyzed based on predefined criteria for selection: published between 1995 and 2020; availability of full-text access in English; aimed at strengthening the health of the entire university community; analyzing the model proposed by Prof. Mark Dooris. They relate to both the theoretical substance of the approach and the practical experience of universities in the course of its application. The whole university approach is a key concept for health promoting universities directing the process of sustainable implementation of the initiative by higher education institutions. The main challenges in implementing the approach are related to: the commitment and integration of health in universities, the adaptation of the approach to the cultural environment, the limitation of resources and a holistic understanding of health.

Keywords: whole university approach, health promoting universities, healthy settings

1. Въведение

Здравето се създава в местата от ежедневиия живот на хората, там, където те учат, работят, играят и обичат [1]. Това разбиране стои в основата на идеята за изграждане на подкрепяща здравето среда, поддържана от различни теории. Водещата сред тях представлява единството на социално-екологичната теория и теорията на системите и цялостното системно развитие.

Според социално-екологичната теория здравето зависи от взаимодействието на организационни, индивидуални и фактори на околната среда. През 70-те и 80-те години на двадесети век този възглед променя фокуса: от болестта към салутогенезата; от индивида към популацията; от решаване на конкретни здравни проблеми към холистичен, т.е. цялостен поглед към здравето.

Според общата системна теория, системата не трябва и не може да бъде свеждана до отделните ѝ части, функциониращи изолирано. Акцентира се върху взаимоотношенията и взаимовръзките между тях. Цялостната системна перспектива се стреми да управлява промените в системата, като използва разнообразни стратегии за интегриране на здравето и качеството на живот в рамките на ежедневието, културата и ценностите на организациите [2,3].

Практическото приложение на подхода за изграждане на подкрепяща здравето среда води до инициативата на Световната здравна организация (СЗО) за създаване на места за промоция на здраве: градове, училища, болници, работни места, региони, затвори и много други [4].

Едни от тези места за утвърждаване на здравето са университетите. Инициативата „Университети за промоция на здраве“ (УПЗ) стартира през 1995 г. и със самото си зараждане те са признати за важна среда за подкрепа на здравето не само на студенти, служители, а и на широката общественост. Глобалният интерес към инициативата УПЗ е довел до нейното реализиране в стотици университети в държави в Европа, Азия, Северна и Южна Америка, Австралия и Африка [5].

Изградени са национални и международни мрежи на УПЗ, които улесняват взаимодействието и координацията, предоставят полезен опит, примери за добри практики и инструменти за работа и самооценка [5].

Инициативата УПЗ има ясна теоретична основа. Както другите места за промоция на здраве, УПЗ са изградени въз основа на теоретичния модел за подкрепяща здравето среда, ападаптиран към контекста на висшето образование.

Концептуална рамка за действие на УПЗ посочва целите и дейностите, които трябва да се следват, за да стане висшето училище УПЗ. Рамката е развивана в продължение на близо две десетилетия в няколко стратегически документа.

На Европейско ниво, през 1998 г., СЗО публикува документ: УПЗ концепции, опит и рамка за действие (Health promoting universities, concepts, experience and framework for action). Насоките за изграждане на УПЗ се основават на практическия опит на първите университети, приложили инициативата [6]. Въпреки, че не води до създаване на единна формална „Европейска програма“ [7], каквито има утвърдени за „Здрави градове“, „Училища утвърждаващи здраве“ и „Болници за промоция на здраве“, документът повишава осведомеността за потенциала на висшите училища като място за промоция на здравето. Предложената стратегическа рамка служи като основа, която в последствие е доразвита в Хартата от Едмънтън, Канада 2005 г. [8] и Хартата от Оканаган, Канада 2015 г. [9].

Хартата от Оканаган, 2015 формулира трансформиращата визия за УПЗ и апелира към висшите училища да я реализират чрез разгръщане на глобално движение на университетите и коледите за промоция на здраве. Предложената рамка за действие отправя два основни призива към висшите училища: 1) *да се вгради здравето във всички аспекти от живота и културата на висшите учебни заведения* чрез: фокус върху здравето във всяка стратегия и политически документ на университета; създаване на подкрепяща здравето среда; изграждане на култура за ценене на всичко, което утвърждава здравето и качеството на живота; стимулиране на личностното усъвършенстване и преориентиране на здравните услуги и 2) *да се работи за промоция на здравето на глобално ниво* чрез: интегриране на теми за здравето, качеството на живот и устойчивото развитие във всички дисциплини и учебни програми; стимулиране на научни изследвания, обучение за промоция на здравето и засилване на партньорството с местни и глобални структури в инициативи за промоция на здравето.

Хартата формулира ръководните принципи за това как да се мобилизират системни действия за промоция на здравето в университетите:

- Прилагане на цялостен системен подход;
- Въвличане на всички в организацията;
- Стимулиране на участието, ангажиране и чуване гласа на студентите и всички академични и административни членове на университетската общност;
- Развиване на сътрудничество и партньорство между дисциплини, сектори и общности в университета;
- Стимулиране на научните изследвания, иновациите и основани на доказателства действия;
- Надграждане върху съществуващите силни страни на организацията;
- Познаване и уважаване на културата на местните общности;
- Отчитане правото на здраве на всеки [9].

Създаването на УПЗ на практика е сериозно предизвикателство. Повечето университети работят по сходни цели, базирани на рамката за действие от Хартата от Оканаган, но реализират инициативата по различни начини и с различен успех [10-12]. Като предопределящи успеха са сочени редица фактори: културални особености и различия [10]; фокус върху конкретни здравни проблеми, вместо върху здравето и качеството на живот; възприемане на подход „проект“, вместо изграждане на политика с холистична рамка в университетската структура; липса на институционална подкрепа и силна подкрепа от ръководството на висшето училище [10,11].

За да се улесни практическото приложение и да могат висшите учебни заведения да изградят единно, общо виждане как здравето да бъде вградено в университетска среда, Британската мрежа на Здравословните университети предлага „Цялостен университетски подход“ за промоция на здраве, разработен от проф. Марк Дорис [13].

2. Цел, задачи и методи на проучването

Целта на настоящата публикация е да разгледа и да запознае българската академична общност със същността на „Цялостния университетски подход“ за промоция на здраве. За изпълнение на поставената цел проведохме търсене на литературни източници с ключови думи: „цялостен университетски подход“, „университети за промоция на здраве“, „промоция на здраве“ и „модел на Дорис“ в следните бази данни PubMed, Science direct, Scopus. Прегледахме уебсайтове на национални и международни мрежи на УПЗ в Google и Google scholar. Определихме следните критерии за подбор на източниците: публикувани между 1995 и 2020 г.; наличие на пълнотекстов достъп на английски език; насочени към укрепване на здравето на цялата университетска общност; отнасящи се до / анализиращи модела, предложен от проф. Марк Дорис. Търсенето е проведено през септември 2019 и повторено през март 2021 г.

3. Резултати и обсъждане

Открихме 32 публикации, от които 26 изключихме след преглед на резюметата, тъй като не отговаряха на критериите за включване или се повтаряха. Приехме за анализ 6 литературни източника, които се отнасят както до модела, така и до опита на университетите в хода на неговото прилагане. Разделихме източниците на 2 групи: представяне същността на цялостния университетски подход и качествени изследвания върху начина на прилагане на подхода в университетска среда.

Същност на цялостния университетски подход

Синтезирайки работата на ключови теоретици и практическия си опит Dooris M. и колеги разработват „Цялостен университетски подход“ за промоция на здраве в университетите. Той съдържа основните характеристики на подхода за изграждане на подкрепяща здравео среда [2]. Същественото е, че е адаптиран към условията на висшите училища, защото университетите имат свой етос и култура, а здравето не е основната им мисия [14]. Университетите е необходимо да бъдат възприемани едновременно като среда за обучение, за научни изследвания и обмен на знания, като работни места и като влиятелни партньори на общностите, в които функционират [15].

Централната концепция в „цялостния университетски подход“, е представянето на университета и взаимовръзките в него като единен обект на въздействие за промоция на здраве. Тя включва координирани съвместни действия в три стратегически области:

- Създаване на здравословна и устойчива среда за живот и работа на студенти, служители и посетители;
- Подобряване на здравето, устойчиво развитие, постижения в ученето, научните изследвания и обмена на знания;
- Принос за здравето, благополучието (качеството на живот) и устойчивостта на местните, регионални, национални и глобални общности [14].

Цялостният университетски подход интегрира принципите на Отавската харта: участие и овластяване; партньорство; холистичен подход към здравето; прилагане на научно обосновани и иновативни практики; оценка и споделяне на опит.

Цялостният университетски подход включва три „балансиращи действия“: а) Организационно развитие и организационна промяна, съчетани с висока степен на видимост на инициативата [14]. Това гарантира добро познаване на програмата от университетската и по-широката общност, припознаване на поставените цели, което

спомага за тяхното постигане; б) Управление и ангажиране от страна на управленските екипи към политики за промоция на здравето „отгоре надолу“, които трябва да се съчетават с активно участие на заинтересованите страни „отдолу-нагоре“ [14]. Активното участие е ключово, като особено внимание трябва да се отделя на „гласа“ на студентите и ангажирането на всички заинтересовани страни, в търсене на решения и подходящи стратегии за партньорство за решаване на свързаните със здравето проблеми. Съвместната координация засилва идеята, че здравето е отговорност на всеки, но същевременно и на всички в общността; в) Комбиниране на основната цел на организацията с приоритета „промоция на здраве“ – отговорността за здравето да бъде вградена в мисията, стратегията и рутинния живот на организацията [14].

Създателите на подхода Dooris et al. (2016) акцентират и върху балансирането между патогенния и салутогенния фокус към здравето. Според теорията за салутогенезата е по-важно усилията да се съсредоточат върху ресурсите и възможността на хората да подобряват здравето си, отколкото върху патогенното разбиране за здраве – рисковете, увреденото здраве и болестта [15]. Това изисква активно използване на силните страни и потенциал на университета, за да се подобри благосъстоянието и качеството на условията за живот и работа на университетската общност.

За успешно внедряване на подхода е предложен цикличен модел с последователни стъпки. Необходимо е ясно, гъвкаво оперативно планиране на отделните етапи и на тяхната последователност. На първо място е поставено поемане на ангажимент за здравето от страна на университетското ръководство и създаване на ръководна група за промоция на здраве. Отговорността за здравето е необходимо да бъде вградена в мисията, стратегията и рутинния живот на организацията. Следва определяне на координатор; идентифициране на заинтересованите страни и осигуряване на представителството им в ръководната група; оценка на изходните потребности и на съществуващите приоритети на организацията; създаване на работни групи; планиране на конкретни дейности; изпълнение; мониторинг и оценка; удовлетворение от постигнатото [14].

Качествени изследвания върху начина на прилагане на подхода в университетска среда

Университетите по различен начин и с различен успех прилагат инициативата УПЗ. По пътя за постигане на целта си да станат и да бъдат УПЗ, срещат различни предизвикателства.

Инициаторите или катализаторите за възприемане на принципите на УПЗ могат да бъдат различни: отговор на оценените нужди на студенти и служители; стимулиращи действия от страна на отделни членове от университетската общност, мотивирани от опита на други университети или включване в регионални или национални правителствени или други програми [3].

Ключово предизвикателство за висшите учебни заведения, които желаят да поемат отговорност за здравето на своята общност е тълкуването и реториката на цялостния университетски подход. Особено, ако инициативата УПЗ за съответната страна е съвсем нова и непозната. Необходимо е концепцията УПЗ да бъде пречупена и адаптирана към особеностите на националната култура и традиции на съответната страна [16]. Предизвикателства поставят и системите на образование, твърде разнообразни и автономни в отделните страни.

Висшите учебни заведения са организации, чиято основна мисия не е подкрепа на здравето. Според ръководството на някои университети, здравето е лична отговорност на отделния човек [7]. Липсата на институционална подкрепа или отказ от ангажимент за здравето от страна на ръководството на университета създава значителни затруднения за осъществяване на инициативата. Те могат да бъдат свързани с липсата

на организационен екип и координатор, които да ръководят инициативата; затруднения в партньорството между отделните звена на организацията; свързани с участието на членовете на общността. Вграждането на ангажимент към здравето в стратегическите документи на университета е необходимо условие за краткосрочното и дългосрочно развитие на инициативата [3]. Процесът се улеснява, когато съществува ангажимент за здравето на национално ниво от страна на съответните образователни органи [16].

Институционалната подкрепа се демонстрира не само с нейното официално документиране [7], но и с размера на осигуреното финансиране. Ограничените ресурси са бариера за дългосрочна реализация и устойчиво развитие на инициативата. Осигуряването на бюджет за дейностите е необходимо условие за провеждане на научни изследвания и генериране на доказателствена база за ефективността на цялостния университетски подход за здраве [3,16].

Университетите са големи организации, в които взаимодействието между отделните структури може да среща трудности. В някои университети, провежданите инициативи са ограничени до факултетите или департаментите инициатори [3]. Това повдига въпроса за партньорството, взаимодействието и участието. Участието е един от основните принципи на промоция на здравето, но въвличането на студенти и служители понякога е трудна задача [3]. Качествено изследване [7] установява разликите между два университета, единият - утвърден УПЗ, а другият не прилага инициативата УПЗ. В примера на УПЗ ясно е документиран ангажиментът на университета за здравето на общността. Организационната култура е изградена на основата на ефективна двупосочна комуникация между членовете и на равнопоставено партньорство. Студентите и служителите споделят, че се чувстват ценени, уважавани, изслушвани и подкрепяни. Като пълноценни участници в организацията, те могат да разгърнат пълния си потенциал и да бъдат по-продуктивни. Университетът, неприлагащ инициативата УПЗ, се характеризира с незаинтересованост за здравето и благополучието на общността, вземане на еднолични решения, без да се чува гласът на студенти и служители. Хората се чувстват неценени, липсва им усещане за общност и подкрепа в личностното и професионалното им развитие [7].

Важен е и холистичният поглед върху здравето и фокусирането върху цялата университетска популация [16]. Ефективните програми за промоция на здравето са комплексни, основани на многофакторната природа на здравето, а не фокусирани върху отделни здравни проблеми и рискови фактори. Често университетите се концентрират предимно върху здравните проблеми на студентите, които са техните основни потребители, а здравето на служителите е пренебрегвано [3].

Участието в мрежа или мрежи е подчертано като особено важно за успешното планиране, оценка и обмен на знания, опит и на добри практики за промоция на здраве. Мрежите предлагат полезни ресурси и набор от инструменти – план за действие, решения на специфични казуси, методики за самооценка и критерии за добри практики [3].

Мрежата на британските университети за промоция на здраве (Healthy universities) предоставя инструмент за самооценка „Self-Review Tool“ на УПЗ. Dooris et al. 2018, изследват мотивите за приложението му в 19 университета във Великобритания, САЩ, Канада и Австралия и как инструментът подпомага университетите в разбирането на „цялостния университетски подход“. Инструментът представлява въпросник, предназначен за попълване онлайн, обособен в няколко раздела и подтеми (табл. 1). За всеки въпрос респондентите имат възможност да отговорят чрез избор от няколко възможни отговора. След подаване на всички отговори, се генерира обобщение и цветен „светофар“, който посочва слабите и силни страни при прилагане на инициативата УПЗ.

Таблица 1. Инструмент за самооценка на УПЗ.

1. Лидерство и управление
 - А) Институционален ангажимент и отговорност
 - Б) Стратегическо планиране и изпълнение
 - В) Ангажиране на заинтересованите страни
2. Предоставяне на услуги
 - А) Здравни услуги
 - Б) Услуги за подкрепа и по-добро качество на живот
3. Условия на средата
 - А) Кампус и сгради
 - Б) Хранене
 - В) Пътуване
 - Г) Условия на средата за отдих, физическа и социална активност
 - Д) Настаняване
4. Комуникация, информация и маркетинг
 - А) Комуникация
 - Б) Информация
 - С) Маркетинг
5. Академично, личностно, социално и професионално развитие
 - А) Учебни планове и програми
 - Б) Научни изследвания, инициативи и трансфер на знания
 - С) Професионално развитие

Източник: Адаптирано от Dooris M et al. 2018.

Инструментът е широко приет и определен като полезен и необходим от респондентите в проучването. Водещата мотивация за използването му е необходимостта за по-добро и пълно разбиране на цялостния университетски подход (100%), за подпомогне на планирането (70%), за оценка на постигнатите резултати (40%). Всички участници в проучването го намират за лесен за употреба, прилагали са инструмента поне по веднъж и планират използването му отново [17].

4. Изводи

Цялостният университетски подход е ключов за УПЗ. Той улеснява процеса на внедряване и устойчивото осъществяване на инициативата във висшите училища. Качествените проучвания върху прилагането на подхода, идентифицират разнообразни предизвикателства пред университетите, свързани с: ангажираността и вграждането на здравето в университетската среда, адаптацията на подхода към съответната културна среда, ограничение на ресурсите и холистично разбиране за здравето.

Благодарност

Авторите изказват благодарност към програмата „Млади учени и постдокторанти, 2021“.

Библиография

1. Ottawa Charter for Health Promotion, 1986, World Health Organization/Europe, https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/129532/Ottawa_Charter.pdf, 30.03.2021
2. Dooris M., Joining up settings for health: a valuable investment for strategic partnerships?, Critical Public Health, 2004, 14:1, 49-61

3. Dooris M., S. Doherty, Healthy universities: current activity and future directions – findings and reflection from national-level qualitative research study, *Global Health Promotion*, 2010, 17/3, 6-16
4. Dokova, K. Health promotion – Historical Development, Theoretical Basis & Practical Application, Medical University “Prof. Dr. Paraskev Stoyanov” Varna, 2018
5. Бончева П, К. Докова, Университети за промоция на здраве – преглед на развитието и реализирането на инициативата, *Социална медицина, Медицински университет „Проф. д-р Параскев Стоянов“ - Варна*, 2019/2, 13-19
6. Tsouros, A., G. Dowding, J. Tompson, M. Dooris, Health promoting universities. Concept, experience and framework for action, World Health Organization/Europe, Copenhagen, 1998
7. Newton, J., M. Dooris, J. Wills, Healthy universities: an example of a whole-system health-promoting setting, *Global Health Promotion*, 2016/1, 57-65
8. The Edmonton charter for health promotion universities and institutions of higher education, 2005, http://www.gesundheitsfoerdernde-hochschulen.de/Inhalte/E_Gefoe_HS_internat/2005_Edmonton_Charter_HPU.pdf, 30.05.2021
9. Ocanagan charter: An international charter for health promoting universities & colleges 2015, https://www.acha.org/documents/general/Okanagan_Charter_Oct_6_2015.pdf, 30.05.2021
10. Suárez-Reyes, M., S. Van den Broucke, Implementing the Health Promoting University approach in culturally different contexts: a systematic review, *Global Health Promotion*, 2015/1, 46–56
11. Suárez-Reyes, M., M. Muñoz, S. Van den Broucke, How do universities implement the Health Promoting University concept?, *Health Promotion International*, 2018/1, 1-11
12. Reis, M., L. Ramiro, D. Gomez-Baya, M. Gaspar de Matos, The Promotion of Healthy Universities: A Systematic Review, *CPQ Women and Child Health*, 2018
13. Doherty, S., J. Cawood, M. Dooris, Applying the whole-system settings approach to food within universities, *Perspectives in Public Health*, 2011/5, 217-24
14. Dooris, M., J. Cawood, S. Doherty, S. Powell, Healthy universities: concept, model and framework for applying the healthy settings approach within higher education in England. Final project report 2010, https://healthyuniversities.ac.uk/wp-content/uploads/2016/10/HU-Final_Report-FINAL_v21.pdf, 30.03.2021
15. Dooris, M., S. Doherty, J. Orme, The application of salutogenesis in universities. In: Mittelmark MB, Sagy S, Eriksson M, Bauer GF, Pelikan JM, Lindstrøm B, et al. (eds). *The Handbook of Salutogenesis*, Springer, Cham, 2017.
16. Dooris, M., S. Powell, A. Farrier, Conceptualizing the ‘whole university’ approach: an international qualitative study, *Health Promotion International*, 2019/4, 1-11
17. Dooris, M., A. Farrier, S. Doherty, M. Holt, R. Monk, S. Powell, The UK Healthy universities Self-Review Tool: Whole system impact, *Health Promotion International*, 2018/33, 448-457